

UNIWERSYTET GDAŃSKI
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Politologii

80-952 Gdańsk, ul. Bażyńskiego 4, tel. (0-58) 523 41 68
mail: marek.rewizorski@ug.edu.pl

Dr hab. Marek Rewizorski, prof. UG

Gdańsk, 12.09.2023 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Pawła Jaskuły pt. „Specyfika wschodnioazjatyckiego modelu rozwoju w odniesieniu do Azji Centralnej”, Poznań 2023, s. 400, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Radosława Fiedlera

Niniejsza rozprawa doktorska autorstwa pana mgra Pawła Jaskuły wiąże się z próbą zbadania i zanalizowania kapitalizmu państwowego (ang. *state capitalism*) jako systemu ekonomiczno-społecznego, ukazaniem zespołu czynników wewnętrznych i zewnętrznych oddziałujących na charakterystykę długofalowego rozwoju gospodarczego w wybranych państwach Azji Wschodniej i Pacyfiku po 1945 r., wreszcie sformułowaniem, na bazie zgromadzonego i zanalizowanego materiału, praktycznych rekomendacji rozwojowych dla republik Azji Środkowej.

Zadanie, którego w recenzowanej dysertacji podjął się autor, można uznać za niezwykle wymagające ze względu na złożoność i wielowątkowość problemu. Świadomość „kompleksowej współzależności” przejawiającej się przeplotem zagadnień systemowych (ustrojowych), ekonomicznych, rozwojowych, finansowych a nawet aksjologicznych sprawiła, że praca nakierowania została na pogłębioną komparatystykę rozwiązań w zakresie identyfikacji i implementacji różnorodnych instrumentów stymulujących proces rozwoju gospodarczego, charakteryzującego się korelacją z równomierną redystrybucją dochodu narodowego i eliminacją ubóstwa. Podjęcie przez autora rozprawy dociekań w tym zakresie pozwoliło na uwypuklenie prawidłowości rozwojowych, wskazanie efektywnie działających mechanizmów wpływających na synergię na linii państwo-obywatele i ich zaburzeń, ukazanie nisz regulacyjnych, dyskusję i krytykę zastanych rozwiązań, analizę projektów i kolejnych iteracji rozwiązań w zakresie ekonomii rozwoju w systemach polityczne najszybciej

rozwijających się państw Azji Wschodniej i Pacyfiku, w tamtejszych, wybranych demokracjach monopartyjnych i reżimach autorytarnych. Takie ujęcie tematu sprawiło, że mgr Jaskuła stanął przed dylematem odpowiedzi na pytanie, czy możliwy jest zrównoważony, trwały rozwój gospodarczy w reżimach politycznych, w których demokracja i liberalizm gospodarczy pełnią jedynie fasadową rolę? Czy kapitalizm państwowy jest odpowiednim modelem rozwojowym w ramach panujących tam systemów politycznych? Jak pogodzić kapitalizm państwowy i kapitalizm oligarchiczny w państwach Azji Środkowej, innymi słowy co zapożyczyły państwa tego regionu z (post)sowieckiego i wschodniozjatyckiego modelu zagospodarowania przestrzeni społeczno-gospodarczej. Odpowiadając na te i inne pytania mgr Jaskuła proponuje ujęcie, które paradoksalnie główne podmioty, tj. pięć państw Azji Środkowej (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan), pozostawia nieco na uboczu, podkreślając ich rolę jako nowych pasażerów pociągu rozwoju regionalnego, do którego inne państwa Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej wsiadły w latach 1950-1970. Recenzowana praca jest swego rodzaju przeglądem nieco już wyblakłych klisz fotograficznych, na których rejestrowany jest obraz powojennego rozwoju gospodarczego, którego bogactwo i różnorodność zostało po 1989 roku znacząco spłaszczone przez zalecenia eksportu demokracji i liberalizmu, aplikowania programów dostosowawczych i terapii szokowych, dążenia do realizacji celów inflacyjnych i przyciągania inwestycji a także opierania rozwoju na innowacjach i kreatywnej destrukcji bez dopuszczenia do stołu obywateli traktowanych jako zasób taniej siły roboczej.

W rozprawie mgr Jaskuła zastanawia się nad rozwiązaniem problemu, czy kapitalizm państwowy, zmieniając w sposób konceptualny i praktyczny dotychczasowy kapitalizm wolnorynkowy, stanowi atrakcyjną alternatywę dla rozwijających się gospodarek. Ten dylemat stanowi wstęp do dyskusji (która wydaje się nie mieć końca) toczonej przez politologów nad efektywnością państwa, rachunkiem zysków i strat (kosztów alternatywnych) przeliczanych solidarnie przez producentów i konsumentów, wreszcie wewnętrznych ograniczeń gospodarki wolnorynkowej. Ta ostatnia nie jest receptą na sukces ale rodzajem ekspansywnej ideologii wytwarzanej przez elity finansowe w określonym kontekście historycznym, ideologii podkreślającej rolę aktorów dysponujących w danym układzie kluczowymi zasobami, w tym zwłaszcza dostępem do informacji i zdolnością do innowacji. Problem w tym, że firmy państwowe i fundusze państwowe raczej adaptują warunki rynkowe, niż realizują założenia polityczne. Pojawia się zatem kluczowe pytanie, jak w ramach kapitalizmu państwowego skupionego na budowie holdingów czy narodowych czempionów

połączyć ogień z wodą czyli ekonomiczną efektywność z polityczną kontrolą (względnie bardziej neutralnym ideacyjnie sterowaniem)?

Poruszając te i inne kwestie w obszernej rozprawie doktorskiej mgr Jaskuła wpisuje się we współczesny dyskurs politologiczny dotyczący konsekwencji procesów rozwojowych w państwach rozwijających się i wschodzących. Przedmiotem recenzji jest szczegółowa ocena, czy rozprawa spełnia warunki określone w art. 187 ust 1-3 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2023 r., poz. 742 z późn. zm.), tj. czy rozprawa doktorska, przygotowana pod opieką prof. dr hab. Radosława Fiedlera prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie, potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, a także wskazuje na oryginalne rozwiązanie problemu naukowego.

Konstrukcja, podłoże teoretyczne i metodologia rozprawy

Rozprawa doktorska będąca przedmiotem recenzji składa się ze spisu treści, wykazu skrótów, wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, spisów rysunków, tabel i wykresów. Stosunkowo rozległy i bogaty pod względem merytorycznym wstęp pracy (s. 1-10) cechuje zachowanie klasycznego i spójnego układu treściowego, w którym uwypuklono powody podjęcia badań i ich przedmiot, uzasadniono wybór tematyki badań, wskazano główny cel pracy, zadania badawcze, które bezpośrednio powiązano z głównym celem. Sformułowano też dwie hipotezy badawcze. Autor odnośnie do weryfikacji hipotez proponuje realizację dwóch celów. To zasadniczo prawidłowe podejście, choć prosi się o sformułowanie we wstępie zestawu zmiennych niezależnych (wyjaśniających) pozwalających np. na odpowiedź na pytanie o to, co wpływa na wybór azjatyckiego kapitalizmu państwowego jako optimum dla państw Azji Środkowej a także czym charakteryzuje się specyfika modelu azjatyckiego jako szczególnego typu kapitalizmu państwowego. Mgr Jaskuła skupia się na wspomnianych zmiennych w rozdziałach 3-5 i jego wywód jest przekonujący. Jednakże z punktu widzenia kierunku i jasności argumentacji dobrze byłoby już we wstępie nakierować czytelnika a nie „skazywać” na rekonstruowanie i poszukiwanie określonych wartości mających zasadnicze znaczenie w procesie wyjaśniania. Jeszcze jedna uwaga w tej części dotyczy pytań badawczych, które pojawiają się w każdym z rozdziałów i tworzą funkcjonalną całość choć ponownie we wstępie można by je wyraźniej zaakcentować.

We wstępie tematykę dysertacji osadzono w warstwie badań politologicznych, ze względu na dostrzeżenie możliwości przeprowadzenia pogłębionej analizy procesów zmian

politycznych a także ich powiązanie z teoriami rozwoju gospodarczego, które autor dysertacji w bardzo kompetentny sposób wprowadza odnosząc jednocześnie do ścieżek rozwoju gospodarczego państw azjatyckich, zwłaszcza tzw. Tygrysów Azjatyckich, Chin i Japonii. Wspominam o tym nieprzypadkowo bowiem już we wstępie przejawia się dualne, empiryczno-teoretyczne podejście autora do badanego zagadnienia. Głębokie czytanie recenzowanej dysertacji prowadzi do wniosku, że początkowo planowana była ona jako praca teoretyczna z komponentem empirycznym. Stopniowo jednak język oraz charakter analizy ulegają zmianom, a sama praca przybiera postać bardzo rozległego studium komparatystycznego opartego na głębokiej deskrypcji i podkreślaniu regionalnych/lokalnych odrębności jako podstawy lokalnej specyfiki rozwoju gospodarczego, często w ujęciu historycznym. Wydaje się, że autor dążył tutaj do uzupełnienia wyводу opartego na rozmaitych koncepcjach wchodzących w ramy ekonomii rozwoju elementami etnograficznymi, co w naturalny sposób ułatwiało posiłkowanie się wynikami badań publikowanych przez naukowców z państw Azji Środkowej, mających zasadniczo odmienne spojrzenie na kwestie rozwoju gospodarczego od badaczy anglosaskich (choć publikacji z zachodniego kręgu kulturowego w rozprawie nie brakuje).

Pod względem metodologicznym praca wyraźnie odwołuje się do analizy systemowej, choć warto tutaj poczynić pewne zastrzeżenia. Autor dość oszczędnie podchodzi do tej metody badawczej, skupia się na wejściu i wyjściu systemu a także sprzężeniach zwrotnych, przy czym nie rozstrząsa kluczowych problemów, które niewątpliwie mogłyby mieć znaczenie z punktu widzenia modelu badawczego. Pewną propozycją byłoby tutaj wykorzystanie prac Mariana Mazura dotyczących cybernetycznej teorii układów samodzielnych, a dokładniej tej ich części, która dotyczy tzw. przebiegów samowyrównawczych rozumianych jako związki między obiektami polegające na oddziaływaniach, które pozwalają dowolnemu systemowi znaleźć stan równowagi po wychyleniu spowodowanym serią sprzężeń (między układem a otoczeniem, pomiędzy częściami układu oraz pomiędzy poszczególnymi układami). Nietrudno dostrzec, że wspomniane koncepcje opisywane za pomocą parametrów fizycznych mogłyby znaleźć zastosowania do badania związków między adaptacją państw Azji Środkowej do bodźców wolnorynkowych i odpowiedzi na nie państw dążących do roztoczenia kontroli nad strategicznymi gałęziami gospodarki, takimi jak energetyka, budownictwo czy transport.

Dokonując oceny metodologicznej części rozprawy należy stwierdzić, że autor przygotował bardzo merytoryczne wprowadzenie do dalszej części wyvodu. Nie budzi wątpliwości prezentacja argumentacji i nakreślenie kierunku wyvodu, choć zauważalne jest

eksponowanie akcentów praktycznych nad teoretycznymi, co wiąże się z „empirycznym odchyleniem” dostrzegalnym w poruszanej tematyce, a także dążeniem autora do stworzenia w końcowej części rozprawy szeregu zaleceń składających się na aplikacyjny, do pewnego stopnia oczywiście, charakter pracy. W tym sensie uzasadnione jest uznanie rozprawy mgra Jaskuły za obraz badań wypełniających lukę w badaniach poprzez umiejętne połączenie teorii z praktyką (z przewagą tej drugiej).

Pod względem metodologicznym i zasadniczo także pod względem konstrukcyjnym praca jest spójna. Z uznaniem należy ocenić dobór metod i technik badawczych, a także ich zastosowanie do analizy i eksploracji zagadnień prezentowanych problemowo (studium przypadku) lub diachronicznie z uwzględnieniem pogłębionej deskrypcji i komparatystryki pozwalającej zrozumieć naturę problemu lub problemów, które w państwach Azji Środkowej po 1990 roku miały charakter aluwialny. Warstwą nośnią kolejnych osadów znaczeniowych, swoistego podglebia regulacyjnego były nierzadko kontrowersyjne decyzje polityczne wykraczające poza typowy w okresie sowieckim mechanizm podejmowania decyzji w państwach Azji Środkowej. Kwestie decydowania politycznego, implementacji decyzji, podejmowania działań przez ambitne jednostki realizujące wizje rozwoju społeczno-gospodarczego, a także szereg uwarunkowań geograficznych, kulturowych i historycznych sprawiły, że każde z pięciu państw Azji Środkowej recypowało rozwiązania płynące z otoczenia w odmiennym zakresie i z różnym skutkiem. Dostrzeżenie tego jest niewątpliwą wartością pracy, która nie traktując państw środkowoazjatyckich jako „postsowieckiego pakietu” stała się przestrzenią pogłębionej dyskusji nad rolą autorytaryzmu w stymulowaniu rozwoju państw rozwijających się a także szansami i zagrożeniami związanymi z transformacją gospodarczą opartą na zewnętrznych wzorach rozwojowych. Wspominam o tym nie tylko dlatego, że obowiązkiem recenzenta jest starać się odczytać całościowy sens pracy rozciągającej się w tym wypadku na czterystu stronach, ale także dlatego, że my sami jako Polacy nie do końca potrafimy odpowiedzieć na pytanie, czy transformacja ustrojowa i związana z nią terapia szokowa zaaplikowana przez duet Sachs-Balcerowicz w latach 90. ubiegłego wieku była na tyle skutecznym zabiegiem żeby można powiedzieć, że operacja udała się a pacjent przeżył. Pytając o rolę demokracji i wolności jako filarów liberalizmu oraz ideowego budulca rozwoju gospodarczego na Zachodzie i konfrontując te idee z nowym kapitalizmem państwowym opartym na udziale państwa w korygowaniu niedoskonałości rynku oraz politycznym sterowaniem *par excellence* mgr Jaskuła potrafi wyjść poza sposób myślenia uprawianego na Zachodzie, co samo w sobie jest wartością.

Mocną stroną rozprawy jest literatura (s. 315 - 398!) - dobrana starannie, bogata, obejmująca liczne monografie, artykuły, opracowania konferencyjne, raporty, źródła słownikowe, źródła historyczne (m.in. prace Botero, Malthusa, Lista, czy Ricardo) oraz netografię. Wykorzystana literatura jest tylko częściowo dostępna na krajowym rynku wydawniczym. Źródła internetowe są przywoływane sporadycznie i mają charakter służebny wobec źródeł drukowanych. Dobrze to świadczy o autorze, który dokonał solidnej kwerendy. Wydaje się jednak, że silną stroną pracy mogłyby być wywiady eksperckie z osobami odpowiedzialnymi w państwach Azji Środkowej za projektowanie, tworzenie i reformowanie zrębów polityki gospodarczej. Niestety doktorant nie skorzystał z tej możliwości a szkoda bowiem wykorzystanie tych narzędzi pozwoliłoby zebrać informacje z pierwszej ręki i przynajmniej częściowo zweryfikować analizowane dane z perspektywy różnych interesariuszy. Tę lukę częściowo wypełniają dane ilościowe.

Podsumowując tę część recenzji warsztat metodologiczny mgra Pawła Jaskuły należy ocenić jednoznacznie pozytywnie, czego nie zmieniają wskazane uwagi.

Ocena treści rozprawy

Pierwszy rozdział rozprawy (s. 11-37) jest zogniskowany na rozumieniu teorii i koncepcji rozwoju gospodarczego, stanowiących bazę dla dalszych rozważań. Autor przyjmuje bardzo szeroki horyzont czasowy i przedmiotowy dokonując w istocie przeglądu literatury ekonomicznej od czasów przednowoczesnych (merkantylizm), przez ekonomię klasyczną i neoklasyczną, aż po prace zwolenników nowej ekonomii rozwoju. Dużo miejsca poświęca mgr Jaskuła teorii ekonomii rozwoju poszukując jej związków z nową ekonomią instytucjonalną (Myrdal, De Soto), odnośnie do charakterystyki narzędzi i polityk, które pozwalałyby państwom rozwijającym się może nie tyle na wzrost produktu krajowego brutto, co szerzej rozumianego dobrobytu społecznego (s. 31). Taki zabieg można uznać za uzasadniony ze względu na wielokrotne odniesienia w kolejnych rozdziałach do kwestii redukcji ubóstwa i poprawy ogólnego dobrostanu społeczeństwa związanego z próbami dyskutowania efektów strategii rozwoju gospodarczego. Dużo miejsca w rozdziale (choć chciałoby się jeszcze więcej) poświęcono dyskusji nad problematyką kapitalizmu państwowego a także porównaniem konsensusu waszyngtońskiego i pekińskiego, gdzie ten ostatni słusznie uznano za alternatywne wobec zachodniego spojrzenie na ekonomię rozwoju, biorące pod uwagę specyfikę państw słabiej rozwiniętych. Ten fragment rozdziału pierwszego jest bardzo umiejętnie napisany jednakże dychotomiczna wizja ekonomii rozwoju pozostawiła

mało miejsca na obiecaną we wstępie i jedynie wspomnianą w pierwszym rozdziale koncepcję konsensusu z Santiago, którego założenia pod koniec lat 90. ubiegłego wieku promował m.in. ówczesny prezes Grupy Banku Światowego James D. Wolfensohn. Stanowiąc *via media* między konsensusem waszyngtońskim a pekińskim, konsensus z Santiago opierał się na idei integracji zarówno w wymiarze ekonomicznym, jak i społecznym. Po „kryzysie azjatyckim” zaproponowano aby model rozwoju społeczno-gospodarczego państw rozwijających się (mniej zaawansowanych gospodarczo), uwzględniał ich lokalną specyfikę. Wydaje się, że względu na wagę wspomnianej koncepcji można by nieco rozbudować tabelę (s. 37) o jej charakterystykę. Przy okazji warto zawrzeć tutaj uwagę techniczną – rozdział pierwszy autor rozprawy kończy się tabelą, co z punktu widzenia estetyki pracy nie jest optymalnym rozwiązaniem.

Rozdział drugi rozprawy (s. 38-106) poświęca mgr Jaskuła badaniu systemów politycznych państw charakteryzujących się autorytarną specyfiką lub przynajmniej aktywnym zaangażowaniem państwa w planowanie i implementowanie (które autor dość nieprecyzyjnie nazywa egzekucją) polityki gospodarczej państwa. Rozdział ten jest bardzo istotny dla całości pracy bowiem pozwala odpowiedzieć na pytanie: w jakich okolicznościach autorytarne reżimy polityczne mogą sprzyjać zrównoważonemu wzrostowi gospodarczemu w długim okresie. Mgr Jaskuła zaczyna od rozbudowanej charakterystyki zastosowanych metod, które rozciąga nie tylko na ten rozdział ale na całość pracy, co należy uznać za zabieg prawidłowy. Skupia się na analizie systemowej, porównawczej, metodzie genetycznej, ilościowej i studium przypadku. Wskazane metody udaje mu się przedstawić w koniecznym (wybranym) zakresie i stworzyć spójny obraz metodologiczny, bez którego analiza ogromnej ilości danych byłaby nieustrukturyzowana, chaotyczna i pozanaukowa. Dużo uwagi poświęcono systemowi politycznemu czasem (choć zauważalne są tutaj spory w literaturze) utożsamianemu z ustrojem i reżimem (s. 53). Szczególnie wyczulony jest mgr Jaskuła na reżimy autorytarne, co jest zrozumiałe biorąc pod uwagę doświadczenia historyczne i polityczne państw Azji Środkowej, zaprezentowane szerzej nie tylko w tym ale częściowo także ostatnim, szóstym rozdziale pracy. Co istotne, Paweł Jaskuła wskazuje nie tylko na charakterystykę systemów politycznych Azji Środkowej po 1991 r. ale także pokazuje szersze tło formowania się tam państwowości. Czy taki zabieg jest uzasadniony? Wydaje się, że tak. Należy bowiem zauważyć, że jak zauważa autor „próba szczegółowego zdefiniowania typu autorytaryzmu, dominującego w krajobrazie politycznym Azji Centralnej obecnie, może mieć miejsce dopiero w kontekście ich porównania do cech szczególnych ustroju ZSRR w ostatnich latach jego funkcjonowania” (s. 56). Tym samym, pozostając w zgodzie z metodą

genetyczną, nie proponuje mgr Jaskuła analizy atemporalnej, nie uwzględniającej zaszczości i ścieżek zależności, na które państwa Azji Środkowej weszły w XX wieku.

Obok systemów politycznych państw Azji Środkowej autor w rozdziale drugim zastanawia się nad specyfiką systemów politycznych państw Azji Wschodniej i Pacyfiku, Bliskiego Wschodu i Rosji. Warto tutaj poczynić dwie uwagi. Po pierwsze, rozdział ten, mimo że ma charakter przeglądowny, jest potrzebny bowiem zwłaszcza wspomniane państwa azjatyckie są punktem odniesienia pod względem strategii rozwoju dla państw Azji Środkowej. Po drugie marginalną rolę (s. 84-87) przypisano systemowi politycznemu Rosji, która choć w pracy pełni rolę drugoplanową - powinna zostać w rozdziale i szerzej w pracy nieco bardziej wyeksponowana ze względu nie tylko na wciąż silne oddziaływanie na establishment polityczny państw Azji Środkowej a także istotne powiązania gospodarcze, w tym zwłaszcza w zakresie handlu, finansów, a także przepływu siły roboczej.

Naciekawszą i bardzo starannie przygotowaną częścią rozdziału drugiego jest jego ostatni podrozdział, w którym mgr Jaskuła dokonuje przełożenia wcześniej wskazanych metod badawczych na materiał badawczy służący odpowiedzi na pytania o to: jak przebiegał proces formowania się systemu politycznego w państwach Azji Centralnej od 1991 r., w jaki sposób przełożyło się to na ich tempo wzrostu gospodarczego oraz jak analogiczny proces wyglądał w wybranych państwach Azji Wschodniej i Pacyfiku oraz Bliskiego Wschodu. Tę część rozprawy należy wyróżnić ze względu na oryginalne i wartościowe wykorzystanie elementów ujęcia systemowego (wejścia, wyjścia, ocena sprzężeń) i odniesienie ich do wskaźników ekonomicznych (średni wzrost PKB) i politycznych (frekwencja wyborcza) a także badanie korelacji tj. wpływu rosnącej/spadającej demokratyzacji w badanych państwach na tempo wzrostu gospodarczego *per capita* przy uwzględnieniu parytetu siły nabywczej. Autor rozprawy sformułował ciekawe wnioski wskazując, że grupa państw Azji Środkowej praktycznie nie wykazuje korelacji między wolnością gospodarczą a wzrostem gospodarczym *per capita* PPP (lata 1992-2018), co więcej państwa te koncentrują się na podnoszeniu poziomu ekonomicznego standardu życia kosztem wolności obywatelskich. To ważna obserwacja w kontekście „autorytarnego” modelu budowania zrównoważonego wzrostu gospodarczego.

Rozdział trzeci rozprawy (s. 107-163) został poświęcony przeglądowi instrumentów prorozwojowych zastosowanych w Azji Wschodniej i Pacyfiku po 1945 r. (Japonia, Hongkong, Korea Płd., Tajwan i Singapur). Autor skupia się na badaniu korelacji między aktywną interwencją państwa w zakresie gospodarki a dynamiką ich rozwoju. Eksponuje przy tym rolę przedsiębiorstw państwowych jako kluczowego elementu rozwoju w

oparciu o model kapitalizmu państwowego, czym odnosi się zarówno do celu pracy, jak również pierwszej hipotezy badawczej. Rozdział trzeci, podobnie jak rozdział drugi, pokazuje jak bardzo spójna i przemyślana jest praca mgra Jaskuły. O ile w rozdziale drugim bardzo metodycznie podchodzi on do analizy danych, o tyle w rozdziale trzecim charakteryzuje osobno dla każdego z państw ich rozwój gospodarczy w aspekcie historycznym, a następnie, w oparciu o zestaw wskaźników, dokonuje jego rozkładu i analizy w oparciu o uwarunkowania endo- i egzogenne wskazane w rozdziale pierwszym. W podsumowaniu każdego z podrozdziałów ukazuje specyfikę kapitalizmu państwowego każdego z państw. Takie podejście do problemu badawczego nie tylko pozwala na głęboką komparatystykę roli pełnionej przez czynniki rozwoju gospodarczego w państwach Azji Wschodniej i Pacyfiku ale także pozwala na zgromadzenie wiedzy na temat rozwiązań, z których część została recypowana przez państwa Azji Środkowej, co autor pokazuje w rozdziale szóstym.

Rozdział trzeci rozprawy stanowi przykład pogłębionego przeglądu rozwiązań gospodarczo-ustrojowych, które były wprowadzane przez Japonię i tzw. Tygrysy Azjatyckie z różną intensywnością w oparciu o aktywność państwa i jego centralną rolę w budowaniu, wspieraniu i promowaniu wielobranżowych konglomeratów państwowych a także modernizację gospodarczą konstruowaną na bazie tzw. planów gospodarczych. Autor prezentuje problematykę w zrozumiałym sposobie posługując się rzadko wykorzystywanymi w literaturze politologicznej wskaźnikami. Możemy do nich zaliczyć m.in. całkowitą produktywność czynników wytwórczych, średnią wydajność pracy, strukturę PKB, zatrudnienia, eksportu. Mgr Jaskuła łączy wyżej wskazane wskaźniki z częściej wykorzystywanymi, wśród których można wymienić m.in. strukturę demograficzną czy nominalny PKB. Pod względem struktury treści ale i samej zawartości merytorycznej ten rozdział można uznać za nie mniej udany od poprzedniego. Jednakże pozostaje pewien niedosyt w odniesieniu do charakterystyki powojennego wzrostu gospodarczego w chyba najważniejszym państwie prezentowanym w rozdziale trzecim, którym jest Japonia.

Autor przekonująco pokazuje wdrażanie przez władze japońskie programów stabilizujących gospodarkę od lat 40. ubiegłego wieku, podkreśla znaczenie koncentracji zasobów na rozwijaniu branży elektronicznej i motoryzacyjnej w latach 60., zwraca uwagę na stopniową specjalizację w zakresie branż kapitałochłonnych a także regulacyjną rolę MITI (Ministerstwo Handlu Zagranicznego i Przemysłu) w regulacji handlu zagranicznego i dostępu do rynku wewnętrznego. Pokazuje też rosnące znaczenie państwowych konglomeratów (Keiretsu) w powojennym rozwoju gospodarczym Japonii. Tym czego brakuje jest bardziej wyraźne pokazanie aktywnej i interwencyjnej roli państwa poprzez skoncentrowanie się na

ukazaniu: (1) jednolitej polityki przemysłowej w Japonii; (2) polityki antymonopolowej; (3) państwowego prawodawstwa. W szczególności, w przypadku polityki przemysłowej warto byłoby bardziej wnikliwie ukazać politykę struktury przemysłowej (tzn. redystrybucję kapitału, siły roboczej i innych czynników produkcji między poszczególne gałęzie przemysłu w celu osiągnięcia pożądanego struktury przemysłowej) oraz politykę organizacji przemysłu (tj. tworzenie i utrzymywanie konkurencji między uczestnikami procesu gospodarczego w celu zagwarantowania maksimum efektywności). Szkoda też, że autor nie pokusił się o dokonane wglądu w rolę kapitału ludzkiego, który przecież jest jednym z wyznaczników systemu społeczno-gospodarczego Japonii. Wspominam o tym dlatego, że z kapitałem ludzkim wiąże się struktura władzy w wielkich korporacjach przejawiająca się rozróżnieniem między kapitalizmem dla kapitalistów (ang. *shareholder capitalism*) i kapitalizmem dla pracowników (ang. *employee capitalism*). O ile pierwszy ze wskazanych typów reprezentują USA i Wielka Brytania, o tyle Japonia jest wyraźnym przykładem kapitalizmu dla pracowników. Generalnie Europa znajduje się gdzieś pośrodku, w tym Niemcy zajmują pozycję zbliżoną do Japonii, a Korea Południowa ewoluuje w kierunku kapitalizmu pracowniczego, czym zaczyna przypominać Chiny, gdzie model *employee capitalism* jest widoczny.

Rozdział czwarty rozprawy (s. 164-200) poświęcono w całości Chinom, a w zasadzie charakterystyce alternatywnego modelu rozwoju gospodarczego, stojącego w opozycji do zachodnich państw rozwiniętych, wykazującego pewne podobieństwa do polityki Japonii i państw NICs po 1945 r., a równocześnie odznaczającego się pewnymi odrębnościami. Jak słusznie podkreśla autor pracy odrębności te są wynikiem stosowania nietypowych rozwiązań systemowych łączących socjalistyczny ustrój polityczny na czele z KPCh, z systemem gospodarczym bazującym na elementach rykowych (s. 164).

Podobnie jak w rozdziale trzecim mgr Jaskuła dokonuje silnie historyzującej charakterystyki chińskiej gospodarki z tym, że ze względu na rozległość studium przypadku a także dynamikę transformacji gospodarki chińskiej, dzieli badany okres na kilka odcinków czasowych (1949-1978, 1978-1993, 1994-2010, po 2010 r.). Podobnie jak w rozdziale trzecim analizuje endo- i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego Chin, a rozdział kończy swoistym podsumowaniem wskazując na cechy chińskiego *state capitalism* po 2008 roku. Autor analizuje Chiny w analogiczny sposób do Japonii i państw NICs zaprezentowanych w rozdziale trzecim. Koncentruje się na diachronicznym ukazaniu poszczególnych planów rozwojowych, ich celów oraz efektywności mierzonej średniorocznym wzrostem PKB, analizuje produktywność czynnika pracy w ChRL, wskazuje na kwestie liberalizacji handlu zagranicznego. Pojawiają się wszakże nowe elementy związane z chińską specyfiką. Mgr

Jaskuła koncentruje się na specjalnych strefach ekonomicznych, uprzywilejowanych miastach portowych, podkreśla znaczenie nie tylko środków taryfowych ale także pozataryfowych jako instrumentów ochrony rynku chińskiego przed nadmiernym napływem dóbr z zagranicy. Wiele uwag poświęca zagadnieniom ustrojowym, w tym charakterystyce chińskich inicjatyw integracyjnych, takich jako „Nowy jedwabny szlak” obejmujących zarówno drogę lądową (łączyącą Chiny z Europą poprzez Azję Środkową i Zachodnią) oraz morską. Autor dochodzi do interesujących wniosków badając rozwój chińskiego kapitalizmu państwowego zwłaszcza po 2008 roku. Wskazuje na względnie nowe tendencje w rozwoju gospodarczym Chin – inicjatywy pobudzające konsumpcję wewnętrzną (co wskazuje na pewien związek między budowaniem dobrostanu społecznego i wzrostem gospodarczym), intensyfikację budowy holdingów, dużą selektywność państwa w wyborze strategicznych branż rozwojowych mających być kołem zamachowym chińskiej gospodarki coraz większą rolę politycznego centrum w zakresie podejmowania decyzji rozwojowych a także szukanie nowej roli dla potężnych firm państwowych wykorzystywanych do kontroli społeczeństwa.

Niniejszy rozdział jest znakomicie przygotowany pod względem merytorycznym. Autor, co ważne, w dużej mierze opiera się na pracach badaczy chińskich, co pozwala na wyjście poza wąską perspektywę nauki anglosaskiej. Przede wszystkim udaje mu się odpowiedzieć na pytanie, czy chińska odmiana kapitalizmu państwowego pozytywnie wpłynęła na rozwój gospodarki ChRL po 1978 r. Wydaje się, że można się zgodzić z autorem rozprawy wskazującym, iż (względna – MR) stabilność zapewniona przez monopartyjny ustrój polityczny okazała się jedną z kluczowych determinant jej dynamicznego wzrostu. Należy zachować jednak ostrożność odnośnie do konkluzji, zgodnie z którą chiński paradygmat wzrostu, oparty na ograniczonych swobodach politycznych, dominującej pozycji jednej partii i aktywnej roli instytucji państwa w procesach rozwojowych, jest skuteczniejszy niż zalecenia płynące z ekonomii rozwoju głównego nurtu (s. 197). O ile historycznie taki wniosek ma uzasadnienie, o tyle współcześnie problem jest bardziej złożony. Pamiętajmy że chiński model rozwojowy jest zbudowany na bazie wieloczynnikowych oddziaływań charakterystycznych dla systemu, którego elementy znajdują się w nieustannym ruchu. System ten ma charakter dynamiczny. Co więcej chiński model wzrostu został oparty na ogromnych zasobach czynnika siły roboczej, której wysoka podaż i związana z tym niska cena niewątpliwie stały się motorem przyspieszonego rozwoju gospodarczego Chin. Współcześnie obserwujemy zmianę struktury demograficznej Chin (starzenie się społeczeństwa), powiększanie się klasy średniej i wzrost konsumpcji, zmniejszenie roli mechanizmów rynkowych, wreszcie zmianę charakteru przedsiębiorstw państwowych, które

stając się strukturami bardzo spolityzowanymi służą w coraz większej mierze kontroli społeczeństwa. Powstaje pytanie, czy w perspektywie średnioterminowej władze Chin, wydające już teraz gigantyczne środki na inwigilację społeczeństwa, będą zainteresowane zachowaniem równowagi między efektywnością ekonomiczną przedsiębiorstw państwowych a polityczno-ustrojową ich rolą jako swego rodzaju strażników starego porządku.

W **rozdziale piątym** rozprawy (s. 201-228) mgr Jaskuła kontynuuje rozważania z rozdziałów trzeciego i czwartego, skupiając uwagę na charakterystyce dróg rozwoju gospodarczego wybranych państw Azji Wschodniej i Pacyfiku wchodzących w skład ASEAN. Słusznie zauważa, że pomimo reform tej grupie państw nie udało się uzyskać statusu państw rozwiniętych, niemniej wypracowane przez nie rozwiązania są atrakcyjne dla republik środkowoazjatyckich znajdujących się pod względem rozwoju gospodarczego tam, gdzie państwa takie jak Malezja, Wietnam czy Kambodża były 20-30 lat wcześniej. Podobnie jak w przypadku rozdziałów trzeciego i czwartego, rozdział piąty jest powiązany z hipotezą nr 1. Autor prezentuje materiał badawczy zgodnie z schematem dającym się zaobserwować w poprzednich częściach pracy co sprawia, że zachowuje ona ciągłość. Elementem *novum* jest tutaj wiele odniesień do integracji regionalnej (ASEAN). Treść rozdziału jest wyraźnie bardziej skompresowana w porównaniu do pozostałych rozdziałów empirycznych. Warta podkreślenia jest konsekwencja autora, który rozwój państw ASEAN prezentuje, podobnie jak w poprzednich rozdziałach, nie tylko przez pryzmat czynników geoeconomicznych ale także determinant kulturowych, społecznych, instytucjonalnych i politycznych.

Ostatni, szósty rozdział rozprawy (s. 229-300) częściowo został poświęcony ukazaniu wyników badań jakościowych, choć bardziej widoczne jest preskryptywne podejście autora do uwarunkowań, założeń, kierunków i instrumentów rozwoju społeczno-gospodarczego w państwach Azji Środkowej. Paweł Jaskuła korzysta obficie z danych analizowanych w rozdziałach 2-4 doszukując się zarówno aplikacji narzędzi rozwojowych zapożyczonych w Azji Środkowej od państw Azji Wschodniej i Pacyfiku jak również próbując ocenić ich skuteczność. Uwzględnia przy tym poziomy lokalny, państwowy i regionalny (międzynarodowy) co sprawia, że momentami prezentowany przez niego opis jest bardzo gęsty, może nadmiernie szczegółowy na poziomie lokalnym a jednocześnie dość ogólny (ramowy) na poziomie regionalnym. Rozdział wyróżnia struktura. Autor prezentuje pięć rozbudowanych studiów przypadku, po czym dokonuje charakterystyki głównych barier rozwojowych w państwach Azji Środkowej, kończy natomiast na zestawie bardzo szczegółowych rekomendacji dla wskazanej grupy państw. O ile rozdziały 3-5 służyły weryfikacji pierwszej z postawionych hipotez, o tyle rozdział ostatni posłużył weryfikacji

drugiej hipotezy, zgodnie z którą nowy kapitalizm państwowy typu azjatyckiego może być optymalnym modelem rozwojowym dla państw Azji Centralnej. Autor podszedł z dużą starannością do tejże hipotezy, która, jak się okazało, nie może być utrzymana w odniesieniu do państw takich jak Tadżykistan i Turkmenistan. Gospodarki narodowe tych państw cechuje dość chaotyczny układ oddziaływań między ich podmiotami, na który w dużej mierze wpływa kierunek działań podejmowanych przez postradzieckie elity z dużą rezerwą podchodzące do postulatów budowy silnych, skupionych na głównych branżach konglomeratów kontrolowanych przez państwo. Z odmienną sytuacją mamy do czynienia w Kazachstanie, do pewnego stopnia także w Uzbekistanie i Kirgistanie, choć należy zauważyć że to ostatnie państwo wciąż znajduje się jakby w potrzasku między liberalizacją a centralizacją. Bardzo dużą wartością tego rozdziału jest usystematyzowanie tego co wiemy o rozwoju społeczno-gospodarczym w Azji Środkowej a także nakreślenie obrazu przemian po 1990 roku ukazującego liderów (Kazachstan) i ich naśladowców (Uzbekistan), poszukiwaczy drogi rozwoju (Kirgistan) a także hamulcowych rozwoju (Tadżykistan, Turkmenistan). To oczywiście znaczne uproszczenie, na które pozwalam sobie mając świadomość, że recenzja ma swoje ramy i siłą rzeczy sama jest pewnym obrazem, w którym można wyeksponować tylko niektóre kwestie, inne pozostawiając w tle.

Zakończenie (s. 300-314) stanowi dla Pawła Jaskuły okazję do podsumowania rozważań prowadzonych w poszczególnych rozdziałach a także do odniesienia się do celu, (obu) hipotez i pytań badawczych. Autor tę część pracy przygotował niezwykle rzetelnie (do czego już przyzwyczaiał we wcześniejszych rozdziałach). Co istotne, w zakończeniu wyszedł poza formułę streszczenia pracy i zaprezentował szereg własnych, oryginalnych przemyśleń. Dużą wartość ma zwrócenie uwagi na wskazanie obszarów eksploracji, które powinny zostać objęte badaniami w przyszłości, wśród których autor wymienia m.in. badania nad kapitałem społecznym i jego zaangażowaniem w formowanie się elit skupionych na długofalowych celach rozwojowych w państwach Azji Środkowej, badania nad inicjatywami integracyjnymi czy specjalizacją branżową jako szansą na zwiększanie konkurencyjności. W mojej opinii ogromną wartością tej pracy jest także umiejętne połączenie wątków teoretycznych i praktycznych, choćby w zakresie wskazania sektorów o potencjale strategicznym, stanowiących szansę dla państw Azji Środkowej nie tylko w wymiarze makroekonomicznym ale także społeczno-politycznym.

Konkluzje

Wysiłki badawcze mgra Pawła Jaskuły, które zaowocowały przygotowaniem rozprawy doktorskiej pt. „Specyfika wschodnioazjatyckiego modelu rozwoju w odniesieniu do Azji Centralnej”, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Radosława Fiedlera przyniosły rezultat, który należy uznać za naukowo wysoce satysfakcjonujący. Zasadniczy cel, który sobie postawił mgr Paweł Jaskuła, został z powodzeniem osiągnięty. Rezultaty poszukiwań prowadzonych przez doktoranta stanowią ważny wkład poznawczy i przyczyniają się do uzupełnienia stanu wiedzy w nakreślonej tytułem problematyce. Pracę oceniam bardzo wysoko. Za istotny walor recenzowanej dysertacji uważam jej znaczący wkład w badania podstawowe a także, do pewnego stopnia, aplikacyjny charakter. Co więcej praca wypełnia lukę w literaturze co w moim głębokim przekonaniu stanowi asumpt do wydania rozprawy jako monografii.

Podsumowując recenzję stwierdzam, że rozprawa doktorska Pawła Jaskuły pomimo zgłoszonych uwag (a może raczej sugestii dla ambitnego badacza i zachęty do rozwijania agendy badawczej), zasługuje na bardzo wysoką ocenę. Autor rozprawy udanie połączył zagadnienia z zakresu teorii i praktyki, nadto wykazał się znaczną dojrzałością badawczą decydując się na podjęcie trudnego tematu. Recenzowana rozprawa potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego i wskazuje na umiejętność praktycznego zastosowania w pracy naukowej podstaw teoretycznych z zakresu nauk o polityce i administracji. Uważam, że recenzowana rozprawa doktorska spełnia w pełni wymogi określone w art. 187 ust 1-3 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2023 r., poz. 742 z późn. zm.). Wnioskuje o dopuszczenie mgra Pawła Jaskuły do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

